

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

dr Jerzy Prochwicz

Kętrzyn

ks. mjr dr Zbigniew J. Kępa

CS SG w Kętrzynie

ABC FORMACJI GRANICZNYCH II RZECZYPOSPOLITEJ

W dotychczasowej literaturze odnoszącej się do dziejów formacji granicznych II Rzeczypospolitej brak jest jak dotąd systematyki tychże formacji. W wyniku czego występuje wiele niedokładności lub wręcz błędów merytorycznych tak w literaturze przedmiotu, jak i w procesie nauczania historii formacji granicznych. Stąd też poniższe kompendium będące przyczynkiem do eliminacji wspomnianych niedokładności i błędów. Autorzy niniejszego kompendium świadomie przyjęli powyższą konwencję zdając sobie sprawę, iż nie wyczerpuje ono historii formacji granicznych II Rzeczypospolitej. Niemniej sądzimy, że niniejsze kompendium oddane do rąk czytelnika interesującego się problemem ochrony granic II Rzeczypospolitej stanowić będzie znaczącą pomoc.

I. Straż Gospodarczo-Wojskowa

1. *Nazwa formacji* – Straż Gospodarczo-Wojskowa.
2. *Data powstania* – prace koncepcyjne rozpoczęto w X 1918; 31 X 1918 wydano rozkaz organizacji pierwszych oddziałów w rejonie Dąbrowskiego Zagłębia Węglowego; 6 XI 1918 pierwszy oddział objął służbę na dworcu kolejowym w Lublinie.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – XII 1918 przekształcona w Straż Graniczną.
4. *Podległość organizacyjna*:
 - Ministerstwu Aprowizacji pod względem zadań,
 - Ministerstwu Wojny pod względem dyscypliny wojskowej.
5. *Wielkość formacji*.
Brak danych w dostępnych materiałach archiwalnych.
6. *Dowódcy* – płk *Adolf Małyszko*.
7. *Teren działania*.

Szlaki komunikacyjne wiodące do obszarów kontrolowanych przez administrację polską.

8. Najważniejsze zadania.

Kontrola ruchu towarowego na liniach kolejowych i punktach kontrolnych.

9. Struktura.

Oparta na strukturach organizacyjnych kawalerii. Brak bliższych danych w znanych materiałach archiwalnych.

10. Etyka/duszpasterstwo.

Brak danych w dostępnych materiałach archiwalnych.

II. Korpus Straży Skarbowej

1. Nazwa formacji – Korpus Straży Skarbowej (przekształcony w aparat skarbowy funkcjonujący w ramach Ministerstwa Skarbu).

2. Data powstania – XI 1918 r.

3. Data rozwiązania (przekształcenia) – 1939 r.

4. Podległość organizacyjna – Ministerstwu Skarbu.

5. Wielkość formacji – 2000 ludzi w tym:

a) 1000 na granicy państwa;

b) 1000 na obszarze wewnętrznym państwa.

2 Szkoły Straży Skarbowej – Warszawa, Łódź.

6. Dowódcy – brak danych w znanych materiałach archiwalnych.

7. Teren działania – granica zachodnia, północna i południowa. Obszar wewnętrzny państwa.

8. Najważniejsze zadania:

- nadzorowanie ruchu towarowego podlegającego postępowaniu celnemu,
- wykrywanie przemytnictwa i innych wykroczeń skarbowych,
- niedopuszczenie do wjazdu na terytorium Polski osób nie mających przewidzianych w przepisach dokumentów, dezerterów i innych osób podejrzanych,
- współdziałanie w wojskowej ochronie granicy z Ministerstwem Spraw Wojskowych,

- pomoc w razie potrzeby innym organom skarbowym przy ściąganiu podatków pośrednich, przeprowadzaniu rewizji osób podejrzanych i działających na szkodę ludności,
 - pomoc przy ochronie ludności i zapewnieniu jej bezpieczeństwa.
9. *Struktura.*
Brak danych w znanych materiałach archiwalnych.
10. *Etyka/duszpasterstwo.*
Brak danych w znanych materiałach archiwalnych.

III. Straż Graniczna (1918-1919)

1. *Nazwa formacji* – Straż Graniczna.
2. *Data powstania* – 11 XI 1918 r. uchwała Rady Ministrów Tymczasowego Rządu Republiki Polskiej w Warszawie o organizacji Straży Granicznej; 18 XI 1918 r. Tymczasowy Dekret w sprawie utworzenia Straży Granicznej (Uwaga: treść dekretu wiernie odtwarzała uchwałę Rady Ministrów z 11 XI 1918).
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – III 1919 przekształcona w Wojskową Straż Graniczną.
4. *Podległość organizacyjna:*
Ministerstwu Spraw Wojskowych
 - pod względem wyszkolenia bojowego, dyspozycyjności (może być użyta do działań bojowych według uznania Naczelnego Wodza) i dyscypliny.Ministerstwu Aproprowizacji
 - pod względem zadań w ochronie granicy państwa.
5. *Wielkość formacji* – 3 pułki SGran. (3 pułk w fazie organizacji).
6. *Dowódcy* – płk Adolf Małyszko.
7. *Teren działania* – odcinek granicy polsko-niemieckiej:
 - na północy (Prusy Wschodnie); Grajewo – Zieluń;
 - na południowym zachodzie; Grabów – Dziedzice; Częstochowa – Wieluń – Włocławek.
8. *Najważniejsze zadania:*
XI 1918 – I 1919:
 - niedopuszczenie do nielegalnego wywozu z państwa artykułów spożywczych i pierwszej potrzeby,

- kontrola wewnętrznego ruchu kolejowego,
- kontrola wykonawstwa rozporządzeń aprowizacyjnych,
- ochrona magazynów i składów pierwszej potrzeby.

I 1919 – 5 II 1919:

- ochrona granic państwa,
- zabezpieczenie granic państwa przed nielegalnym wywozem i wwozem wszelkiego rodzaju towarów,
- zabezpieczenie granic państwa przed nielegalnym ruchem osobowym i towarowym,
- zatrzymywanie osób uprawiających przemyt, odstawianie ich wraz z zatrzymanym przemytem do najbliższego urzędu Ministerstwa Skarbu lub Ministerstwa Apropowizacji,

od 5 II 1919 dodano zadania:

- wykrywania i powstrzymywania przemytnictwa i innych przekroczeń przepisów skarbowych oraz zapobieganie im,
- współpraca ze Strażą Skarbową w realizacji zadań związanych z ochroną granic.

9. *Struktura.*

Oparta na strukturach organizacyjnych kawalerii:

- Dowództwo Straży Granicznej,
- pułk Straży Granicznej á 2 dywizjony,
- szwadron szkolny,
- dywizjony á 4 szwadrony,
- szwadron á 4 plutony liniowe.

10. *Etyka/duszpasterstwo.*

W Straży Granicznej mogli pełnić służbę wyłącznie żołnierze wyznania chrześcijańskiego, aczkolwiek regulamin Straży Granicznej (wprowadzony w I 1919) dopuszczał możliwość służby żołnierzy innych wyznań, lecz obwarował go wymogiem uzyskiwania każdorazowo zgody Dowódcy Straży Granicznej.

IV. **Wojskowa Straż Graniczna**

1. *Nazwa formacji* – Wojskowa Straż Graniczna; tymczasowa formacja powołana do pełnienia służby na pograniczu.
2. *Data powstania* – III 1919.

3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – 3 III 1920 przekształcona w Strzelców Granicznych.
4. *Podległość organizacyjna:*
 - Ministerstwu Spraw Wojskowych:
 - pod względem dyscypliny wojskowej,
 - wyszkolenia bojowego;
 - Ministerstwu Skarbu:
 - pod względem zadań w ochronie granicy.
5. *Wielkość formacji.*

III 1920 w skład wchodziło: 6 pułków WSGran. (4, 5 i 6 pułk w fazie organizacji), 3 samodzielne dywizjony WSGran., Podoficerska Szkoła WSGran.; łącznie w I II 1920 WSGran. liczyła około 11000 ludzi.
6. *Dowódcy* – płk Adolf Małyszko do 12 VII 1919; od 12 VII 1919 płk Bronisław Zaniewski.
7. *Teren działania* – odcinek granicy polsko-niemieckiej liczący łącznie około 630 km: na północy (Prusy Wschodnie) – jezioro Rajgród – rzeka Omulew – rzeka Ruziec, na północnym zachodzie – rzeka Ruziec (rejon Dobrzynia) – m. Czajka (pow. Aleksandrów Kujawski).
8. *Najważniejsze zadania:*
 - ochrona nienaruszalności linii granicznej państwa,
 - współpraca z organami administracji cywilnej w zabezpieczeniu państwa od nielegalnego wywozu i przywozu wszelkiego rodzaju przedmiotów i towarów oraz od niedozwolonego przekroczenia granicy.
9. *Struktura.*

Oparta na strukturach organizacyjnych carskiej Wojskowej Straży Pogranicznej; do 17 IV 1919 Dowództwo WSGran.; od 17 IV 1919 Inspektorat WSGran. podporządkowano II wiceministrowi MSWojsk.; jednostki WSGran. podporządkowano Dowództwom Okręgów Generalnych, na terenie których stacjonowały [identyczne rozwiązania przyjęto w organizowanych w X 1945 r. Wojskach Ochrony Pogranicza – J.P.]; pułk WSGran. á 2 dywizjony (w niektórych pułkach 3 dywizjony); szwadron szkolny; samodzielny dywizjon WSGran. á 4 szwadrony; dywizjony á 4 szwadrony; szwadron á 4 plutony liniowe.
10. *Etyka/duszpasterstwo.*

Wpajanie określonych zasad moralności i etyki przez kapelanów; 16 X 1919 – wniosek Inspektora WSGran. do II wiceministra MSWojsk. o wprowadzenie etatu kapelana w każdym pułku i samodzielnym dywizjonie (wniosek zrealizowano); kapelani: m.in. kapelan garnizonu Częstochowa ks. Peche sprawował posługę duszpasterską w 2 pułku WSGran (m.in. nauka religii).

V. Strzelcy Graniczni

1. *Nazwa formacji* – Strzelcy Graniczni.
2. *Data powstania* – 3 III 1920.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – 6 X 1920 wydano rozkaz o likwidacji Strzelców Granicznych – zlikwidowane całkowicie z dniem 5 III 1921.
4. *Podległość organizacyjna* – Ministerstwu Spraw Wojskowych.
5. *Wielkość formacji.*
9 pułków Strz. Gran., 1 samodzielny dywizjon Strz. Gran., 2 Szkoły Podoficerskie Strzelców Granicznych (Zegrze i Stara Wieś).
6. *Dowódcy* – płk Bronisław Zaniewski
7. *Teren działania* – granica południowo-zachodnia z Niemcami, granica północno-zachodnia z Niemcami, granica z Prusami Wschodnimi, granica Polski z Wolnym Miastem Gdańsk, polsko-litewska linia demarkacyjna, granica polsko-czechosłowacka, granica polsko-rumuńska [w rzeczywistości ze względu na toczoną wojnę polsko-bolszewicką Strzelcy Graniczni obsadzali tylko niektóre odcinki ww. granic – J.P].
8. *Najważniejsze zadania*
 - ochrona nienaruszalności linii granicznej państwa,
 - współpraca z organami administracji cywilnej;
 - udzielanie pomocy organom kontroli celnej i aprowizacyjnej,
 - współdziałanie z organami bezpieczeństwa państwa w zakresie:
 - a) kontroli osób przekraczających granicę państwa,
 - b) wywiadu wojskowego;
 - c) bezpieczeństwa publicznego.

9. *Struktura.*

Dowództwo Strzelców Granicznych, pułk Strz. Gran. á 2 dywizjony (w niektórych pułkach 3 dywizjony), szwadron szkolny á 1000 ludzi, samodzielny dywizjon Strz. Gran. á 4 szwadrony, dywizjony á 4 szwadrony.

10. *Etyka/duszpasterstwo:*

Zakaz przyjmowania osób sądzonych i karanych za naruszenia norm prawnych z chęci zysku; zakaz przyjmowania osób pochodzących z miejscowości w promieniu 30 km od linii granicznej (powyższe obostrzenia zostały przyjęte po raz pierwszy w historii formacji granicznych II RP); zakaz przyjmowania osób wyznania niechrześcijańskiego; zakaz przyjmowania osób niepiśmiennych; sądy honorowe dla oficerów.

Kapelani, m.in.: 3 p Strz. Gran. – ks. kpt. Brunon Palmowski; 6 p Strz. Gran. – ks. kpt. Józef Sowiński; 9 p Strz. Gran. – ks. kpt. Hipolit Skiński.

VI. Bataliony Wartownicze

1. *Nazwa formacji* – Bataliony Wartownicze.
2. *Data powstania* 31 I II 1919 powstały w wyniku reorganizacji istniejących oddziałów powiatowych; 29 IX 1920 dyrektywa Ministerstwa Spraw Wojskowych zawierająca wytyczne powierzające batalionom wartowniczym ochronę granic.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – 28 I 1921 przekazano 21 baonów wartowniczych pełniących dotychczas służbę graniczną do dyspozycji Ministerstwa Skarbu.
4. *Podległość organizacyjna* – Ministerstwu Spraw Wojskowych; Dowództwu Okręgów Generalnych (Domen.).
5. *Wielkość formacji.*
48 baonów wartowniczych; do służby granicznej przeznaczono 21 baonów wartowniczych.
6. *Dowódcy* – dowódcy poszczególnych batalionów.
7. *Teren działania.*

Przeznaczone do służby granicznej baony wartownicze rozpoczęły obejmowanie w XI 1920 wyznaczonych odcinków granicy polsko-

nie-mieckiej na północy, zachodzie i południu oraz odcinek granicy polsko-rumuńskiej Żezawa – Zaleszczyki na wschodzie.

8. Najważniejsze zadania:

- pełnienie służby wartowniczej w garnizonach i powiecie,
- wykonywanie zadań związanych z konwojowaniem, eskortowaniem,
- wykonywanie prac dla celów wojskowych w nagłych wypadkach,
- wykonywanie zadań związanych z asystencją wojskową w garnizonach.

9. Struktura.

Struktura płynna aczkolwiek z założenia miały się składać z 4 kompanii wartowniczych.

10. Etyka/duszpasterstwo.

Zakaz użycia do służby granicznej batalionów posiadających w swym składzie osobowym ponad 8% Żydów.

VII. Baony Celne Ministerstwo Skarbu

1. Nazwa formacji – Baony Celne Ministerstwo Skarbu.

2. Data powstania – 28 I 1921 przekazano 21 baonów wartowniczych¹ pełniących dotychczas służbę graniczną do dyspozycji Ministerstwa Skarbu, z których z dniem 1 IV 1921 utworzono Baony Celne nr 1 – 21; 13 VI 1921 Ministerstwo Spraw Wojskowych przekazało dodatkowo 12 batalionów etapowych i wartowniczych, które przekształcono w bataliony celne nr 22-33.

3. Data rozwiązania (przekształcenia) – 1 IX 1922 przekształcone w Straż Graniczną.

4. Podległość organizacyjna:

Ministerstwu Skarbu

- pod względem zadań w ochronie granicy, Ministerstwu Spraw Wewnętrznych
- pod względem zadań w zakresie bezpieczeństwa.

5. Wielkość formacji.

¹ Rozkaz MSWojsk. Oddział I Szt. L. 7300/Mob. z dn. 9 VI 1921.

- 33 Baony Celne.
6. *Dowódcy* – od dnia 1 IV 1921 płk Bronisław Zaniewski; od VI 1921 gen. bryg. Maksymilian Linde.
 7. *Teren działania*.

Z dniem 1 IV 1921 powstałe Bataliony Celne przejęły ochronę granic państwa na: północy, zachodzie i południu (granica polsko-niemiecka, polsko-czechosłowacka, granica z Wolnym Miastem Gdańsk oraz wybrzeże morskie), a także odcinek granicy polskorumuńskiej Żeżawa – Zaleszczyki na wschodzie; ponadto z dniem 13 VIII 1921 Bataliony Celne przejęły pod ochronę granicę północno-wschodnią i wschodnią, którą dnia 10 IX 1921 przekazały Baonom Celnym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.
 8. *Najważniejsze zadania*:
 - ochrona nienaruszalności granicy państwa przed nielegalnym ruchem osobowym i towarowym,
 - ochrona punktu przejściowego przez granicę.
 9. *Struktura*.

Komenda Główna Batalionów Celnym Ministerstwa Skarbu – z dniem 10 IX 1921 przekazana Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Dowództwa Odcinków Kordonowych.
 10. *Etyka/duszpasterstwo*.

W formacji występowali kapelani, o których brak bliższych danych.

VIII. Straż Celna

1. *Nazwa formacji* – Straż Celna.
2. *Data powstania* – 1 IV 1921, ostatecznie sformowana w 1924 r.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – 2 IV 1928.
4. *Podległość organizacyjna* – Ministerstwu Skarbu.
5. *Wielkość formacji*.

Etat zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Skarbu o „Organizacji Straży Celnej” z dnia 1 VIII 1927 wynosił 5815, w tym 1621 oficerów; 2 Szkoły Straży Celnej: Wieluń, Zambrów.
6. *Dowódcy* – gen. dyw. January Cichowicz; od 31 V 1927 płk Stefan Paślowski.
7. *Teren działania*.

Granica południowo-zachodnia z Niemcami, granica północno-zachodnia z Niemcami, granica z Prusami Wschodnimi, granica Polski z Wolnym Miastem Gdańsk, granica polsko-czechosłowacka, granica polsko-rumuńska. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Skarbu o „Organizacji Straży Celnej” z dnia 1 VIII 1927 Straż Celna pełni służbę wzdłuż linii celnej a jej działalność w zasadzie nie przekracza obszarów powiatów nadgranicznych.

8. Najważniejsze zadania:

- ochrona celna granic i zapobieganie nielegalnemu przekraczaniu granicy,
- nadzorowanie granicznego ruchu towarowego poza Urzędami Celnymi².

9. Struktura.

Departament Cel; Wydział Ochrony Granicy; Dyrekcja Cel (5); Starsi Inspektorzy Straży Celnej przy Dyrekcjach Cel – kierownictwo organów Straży Celnej stacjonujących na terenie danej Dyrekcji Cel; Naczelny Inspektorat Straży Celnej od 30 VI 1927 – objął nadzór nad wszystkimi organami Straży Celnej z dniem 8 X 1927 (podstawa: Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 31 VIII 1927 r., Dz.U. Nr 82, poz. 716) (w miejsce Wydziału Ochrony Granicy); Inspektoraty Straży Celnej – powstały w okresie do 15 XI.1927 r.; Komisariat Straży Celnej; Placówki Straży Celnej. Zgodnie z Rozporządzeniem ministra Skarbu o „Organizacji Straży Celnej” z dnia 1 VIII 1927 Straż Celna stanowi korpus zorganizowany pod względem dyscypliny na wzór wojskowy.

10. Etyka/duszpasterstwo.

„Prawidła dla urzędników celnych o zachowaniu się w służbie i poza służbą”.

IX. Bataliony Etapowe

1. Nazwa formacji – Bataliony Etapowe.

2. Data powstania – 1919 r.

² Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 29.01.1926 r., Dz.U. RP, Nr 18, poz. 105.

3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – 10 IX 1921 – 22 baony etapowe przekazano Ministerstwo Spraw Wewnętrznych z jednoczesną zmianą ich dotychczasowej nazwy na Baony Celne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.
4. *Podległość organizacyjna:*
 - I. Na obszarze Kordonu Granicznego Ministerstwa Spraw Wojskowych – Naczelnemu Dowództwu Wojska Polskiego, Dowództwom Okręgów Etapowych Armii, Dowództwom Powiatu Etapowego, brygadam etapowym.
 - II. Na obszarze Kordonu Granicznego Naczelnego Dowództwa WP – Kwatermistrzostwa 2 i 6 Armii, Inspekcje Etapowe 2 i 6 Armii.
5. *Wielkość formacji.*

22 baony etapowe; 7 szwadronów żandarmerii polowej.
6. *Dowódcy* – poszczególni dowódcy batalionów.
7. *Teren działania.*

Kordon Graniczny Ministerstwa Spraw Wojskowych³ na obszarach Dowództw Okręgów Generalnych (DOG) Lwów, Lublin i Warszawa. Kordon podzielony na trzy odcinki obsadzone przez bataliony etapowe (każdy odcinek przez 3 bataliony etapowe). Zlikwidowany w dwóch etapach: – III 1921 – I i II odcinek; VI 1921 – III odcinek. Kordon Graniczny Naczelnego Dowództwa WP⁴ ochroniał granicę północno-wschodnią i wschodnią. Kordon podzielony na siedem odcinków a te z kolei na pododcinki. Zlikwidowany 30 IV 1921 w związku z przesunięciem go na linię granicy państwa. Kordon Wojskowy na byłym froncie Wschodnim.⁵
8. *Najważniejsze zadania:*
 - utrzymanie porządku i bezpieczeństwa na zapleczu armii,
 - niedopuszczenie do ruchu osobowego i towarowego ze wschodu na zachód i kierunku odwrotnym za wyjątkiem koniecznego ru-

³ Kordon Graniczny Ministerstwa Spraw Wojskowych powstał 6 XI 1920. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Ministerstwo Spraw Wojskowych, Oddział I, Zarządzenie MSWojsk. Oddział I, L. 14356/Org. z dn. 6 XI 1920.

⁴ Kordon Graniczny Naczelnego Dowództwa WP powstał 29 X 1920.

⁵ Kordon Wojskowy na byłym froncie Wschodnim powstał w V 1921 r. w wyniku likwidacji Kordonu Granicznego Naczelnego Dowództwa WP.

chu na podstawie zaświadczeń wydanych przez urząd gminy lub starostwo powiatowe w strefie 3 km po każdej stronie linii demarkacyjnej,

- ochrona granicy wschodniej na linii demarkacyjnej pod względem kontroli ruchu osobowego, handlu oraz zabezpieczenia pod względem politycznym.

9. *Struktura.*

Brygady Etapowe (6); Bataliony etapowe.

10. *Etyka/duszpasterstwo.*

Występowali kapelani, o których brak bliższych danych.

X. Baony Celne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

1. *Nazwa formacji* – Baony Celne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.
2. *Data powstania* – 10 IX 1921 powstały w wyniku przekazania przez Ministerstwo Skarbu 12 baonów celnych (nr 22-33); dalsze 10 baonów celnych (nr 34-43) zorganizowano ze składów (kompani wartowniczych obozów jenieckich i internowanych, batalionów etapowych, batalionów wartowniczych)⁶ w przeciągu IX – X 1921.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – 24 V 1923.
4. *Podległość organizacyjna:*
Ministerstwu Spraw Wewnętrznych oraz organom administracji I i II instancji.
5. *Wielkość formacji* – 44 bony celne.
6. *Dowódcy* – od 1 VII 1922 płk Władysław Jaksza Rożen.
7. *Teren działania.*
Granica północno-wschodnia i wschodnia z dniem 10 IX 1921 przeszła pod wyłączną kompetencję Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (granica z Łotwą, Rosją Radziecką oraz Rumunią – na odcinku Żezawa – Zaleszczyki) na obszarze województw: nowogródzkiego, poleskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego podzielona na cztery odcinki o numeracji rzymskiej; każde województwo stanowiło jeden odcinek graniczny, podzielony na pododcinki (powiat);

⁶ Rozkaz MSWojsk. Oddział I Szt. L. 11069/Mob. z dn. 13 VIII 1921.

- a) I Odcinek (woj. nowogródzkie) – 6;
 - b) II woj. poleskie – 2;
 - c) III woj. wołyńskie – 3;
 - d) woj. tarnopolskie – 5.
8. *Najważniejsze zadania:*
- ochrona nienaruszalności granicy państwa przed nielegalnym ruchem osobowym i towarowym,
 - ochrona punktu przejściowego przez granicę.
9. *Struktura.*
Komenda Główna Batalionów Celnych, Główny Inspektor Granicy Wschodniej, Inspektor Granicy Wschodniej na województwo, Inspektor granicy Wschodniej na powiat, Brygady Celne (9).
10. *Etyka/duszpasterstwo.*
Kapelani, m.in. w 1922 kapelanem Inspektoratu Baonów celnych w Wilnie został ks. Józef Niepsój.

XI. Straż Graniczna (1922-1923)

1. *Nazwa formacji* – Straż Graniczna.
 2. *Data powstania* – 1 IX 1922 powstała w wyniku zmiany nazwy Baony Celne Ministerstwo Skarbu na Baony Straży Granicznej.
 3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – zlikwidowana w dwóch etapach. W pierwszym etapie do 1 VII 1923 zlikwidowana częściowo w wyniku przejścia ochrony granicy wschodniej przez Policję Państwową⁷, pozostawiając czasowo na terenie powiatów: Brasławskiego, Dziśnieńskiego Duniłowskiego i Wilejskiego z dniem 1 VII 1923 6 batalionów Straży Granicznej oraz Szkoła Podoficerska (m.p. Łomża). W drugim etapie do 10 VII 1923 r. zlikwidowano Główną Komendę Straży Granicznej. 31 X 1923 zlikwidowana całkowicie w wyniku przekazania ochraniających odcinków granicy Policji Państwowej w dniach 15-22 X 1923⁸.
4. *Podległość organizacyjna:*

⁷ ASGran., Zespół Straży Granicznej, 960.56, Uchwała Rady Ministrów z dn. 24 V 1923.

⁸ ASGran., Zespół Straży Granicznej, 915.267. Pismo MSWew. Nr BO 23031 z dn. 27 IX 1923.

Ministerstwu Spraw Wewnętrznych oraz organom administracyjnym I i II instancji – pod względem wykonywanych zadań;
Ministerstwu Spraw Wojskowych – pod względem spraw ogólnowojskowych.

5. *Wielkość formacji* – 44 bataliony Straży Granicznej; 3 szwadrony żandarmerii etapowej; Szkoła Podoficerska (m.p. Łomża).
Z dniem 1 VII 1923 pozostało: 6 batalionów Straży Granicznej oraz Szkoła Podoficerska (m.p. Łomża).
W XII 1922 stan liczebny wynosił ok. 22 tys. żołnierzy w tym 631 oficerów.
6. *Dowódcy* – płk Władysław Jaksa Rożen do 30 VI 1923; od 1 VII 1923 mjr Korpusu Sądowego Antoni Goedtke.
7. *Teren działania.*
Granica północno-wschodnia i wschodnia (granica z Litwą, Łotwą, ZSRR oraz Rumunią na odcinku Żezawa – Zaleszczyki).
8. *Najważniejsze zadania:*
– ochrona nienaruszalności granicy państwa przed nielegalnym ruchem osobowym i towarowym;
9. *Struktura.*
Główna Komenda Straży Granicznej – zlikwidowana do dnia 10 VII 1923 r.;
Komenda Baonów Straży Granicznej – od 1 VII 1923⁹.
Komenda Wojewódzka Straży Granicznej (6 – Białystok, Wilno, Nowogródek, Brześć n/Bugiem, Łuck, Tarnopol).
Komenda Powiatowa Straży Granicznej (12).
Bataliony Straży Granicznej.
10. *Etyka/duszpasterstwo.*
Skład osobowy: 27% wyznania rzymsko-katolickiego; 60% wyznania prawosławnego; 13% wyznania judaistycznego.

XII. Policja Państwowa

⁹ ASGran., Zespół Straży Granicznej, 915.267. Rozkaz dzienny Nr 55 Komendy Głównej Straży Granicznej z dn. 29 VI 1923.

1. *Nazwa formacji* – Policja Państwowa.
2. *Data powstania* – 1 VII 1923.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – 15 III 1926 r.¹⁰
4. *Podległość organizacyjna* – Ministerstwu Spraw Wewnętrznych
5. *Wielkość formacji* – łącznie: 97 Kompanii Policji Państwowej (594 posterunki graniczne)¹¹; stan liczebny: 10 604 funkcjonariuszy policji, w tym 10 404 funkcjonariuszy niższych i 200 wyższych¹².
6. *Dowódcy* – powyższe zagadnienie domaga się dodatkowej kwerendy w materiałach archiwalnych.
7. *Teren działania.*

Granica wschodnia podzielona na cztery okręgi policji państwowej, odpowiadające obszarom województw wschodnich:

 - a) IX Okręg – woj. nowogródzkie;
 - b) XIII – woj. poleskie;
 - c) XIV – woj. wołyńskie;
 - d) XV – woj. tarnopolskie;
 - odcinki podzielone na pododcinki (powiat);
 - pododcinek podzielony na rejony á 50 km granicy.
8. *Najważniejsze zadania:*
 - powyższe zagadnienie domaga się dodatkowej kwerendy w materiałach archiwalnych.
9. *Struktura.*

Komenda Główna Policji Państwowej; Komendy Okręgowe Policji Państwowej; Komendy Powiatowe Policji Państwowej á 2 – 10 Kompanie Policji Państwowej; Kompanie Policji Państwowej á 7 – 12 posterunków granicznych.
10. *Etyka/duszpasterstwo.*

Powyższe zagadnienie domaga się dodatkowej kwerendy w materiałach archiwalnych.

XIII. Korpus Ochrony Pogranicza

1. *Nazwa formacji* – Korpus Ochrony Pogranicza.

¹⁰ Z dn. 15 III 1926 przekazała ostatnie ochraniane odcinki granicy KOP.

¹¹ Archiwum Państwowe Suwałki (AP Suwałki), Policja Państwowa, 6, k. 13. Rozkaz nr 13 Komendanta Wojewódzkiego Policji państwowej w Białymstoku z dn. 27 III 1926.

¹² A. Misiuk, *Policja państwowa 1919-1939*, Warszawa 1996, s. 208-209.

2. *Data powstania* – 12.09.1924.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – X 1939.
4. *Podległość organizacyjna*
 - Ministerstwu Spraw Wojskowych
 - pod względem personalnym, organizacyjnym, operacyjnym i wyszkolenia;
 - Ministerstwu Spraw Wewnętrznych
 - pod względem wykonywanych zadań w ochronie granicy, bezpieczeństwa w pasie granicznym oraz budżetu;
 - od V 1938 Generalnemu Inspektorowi Sił Zbrojnych
 - pod względem przygotowań do zadań wojennych, wywiadu i kontrwywiadu.
5. *Wielkość formacji* – około 27 tys. żołnierzy.
6. *Dowódcy* do 7 V 1929 gen. dyw. Henryk Minkiewicz-Odrowąż; od 18 V 1929 gen. dyw. Stanisław Tessaro.; od X 1930 gen. bryg. Jan Krużewski; od 31 VIII 1939 gen bryg. Wilhelm Orlik-Rückemann.
7. *Teren działania.*

Do 31 I 1939 granica polsko-niemiecka w rejonie Suwałk; granica polsko-litewska; granica polsko-rumuńska; do 15 VII 1939 – granica polsko-łotewska; od III 1939 granica polsko-węgierska.
8. *Najważniejsze zadania:*
 - zabezpieczenie ochranianych granic i terenów przygranicznych pod względem politycznym i bezpieczeństwa publicznego, skarbowo-celnym oraz wojskowym.
9. *Struktura.*

Dowództwo KOP; Szefostwo Wywiadu KOP; Brygady KOP; Pułki KOP; Bataliony graniczne KOP; bataliony odwodowe KOP; Strażnice KOP; Dywizjon Kawalerii KOP; Szwadrony KOP; kompanie saperów; dywizjon artylerii lekkiej; baterie artylerii lekkiej; Centralna Szkoła Podoficerów KOP.
10. *Etyka/duszpasterstwo.*

Kapelani m.in. w 1926 – ks. Ludwik Tyszko; Kapelani pomocniczy m.in. w 1926 – ks. Marian Nawrocki; od II 1937 Dekanat KOP; od 18 V 1937 dziekanem został starszy kapelan ks. Stanisław Małek.
Regulacje etyczne: „10 przykazań żołnierza KOP” – ok. 1932.

XIV. Straż Graniczna (1928-1939)

1. *Nazwa formacji* – Straż Graniczna.
2. *Data powstania* – 22 III 1928 Rozporządzenie Prezydenta II RP „O Straży Granicznej”; Uwaga: weszło w życie z dniem 2 IV 1928 r.
3. *Data rozwiązania (przekształcenia)* – X 1939.
4. *Podległość organizacyjna* – Ministerstwu Skarbu.
5. *Wielkość formacji* – stan średni około 5600 funkcjonariuszy.
6. *Dowódcy* – do 12 XII 1928 gen. bryg. Stefan Paślawski; od 21 XII 1928 płk Jan Jur-Gorzechowski; od 1 III 1939 gen bryg. Walerian Czuma.
7. *Teren działania.*
Granica polsko-niemiecka; granica Polski z Wolnym Miastem Gdańsk, granica polsko-czechosłowacka, granica polsko-rumuńska; od **15 VII 1939** granica polsko-łotewska.
8. *Najważniejsze zadania:*
 - ochrona granic państwa, a w szczególności ich ochrona celna.
 - z dniem 15 VII 1932 ochrona wybrzeża morskiego przez uzbrojone jednostki pływające Straży Granicznej (kuter pościgowy „Batory”, motorówki „Ślązak”, „Kaszub”, „Mazur”)¹³.
9. *Struktura.*
Do XI 1928 Dowództwo Straży Granicznej; od XI 1928; Komenda Straży Granicznej; od 1 V 1939; Komenda Główna Straży Granicznej; Oddział II KSG – w XII 1934 r. zmieniono nazwę na Oddział Informacyjny KSG – natomiast w 1938 r. zmieniono nazwę na Egzekutywę KSG, Ekspozytura Inspektoratu Ceł w Gdańsku – placówki kontrolne, Inspektoraty Okręgowe; Inspektoraty Graniczne (od maja 1938 r. zmieniono na nazwę na Okręgi i Obwody Straży Granicznej); Komisariaty Graniczne; Podkomisariaty Graniczne, komisariaty we-

¹³ Rozporządzenie Ministerstwa Skarbu z dn. 4 III 1932, Dz.U. RP Nr 29/32.

wewnętrzne, Placówki I linii, Placówki II linii (wywiad), Posterunki Informacyjne – w VII 1929 zmiana nazwy na Posterunki Straży Granicznej (Wywiadowcze), Centralna Szkoła Straży Granicznej – do 15 XI 1933 m.p. Góra Kalwaria, od 15 XI 1933 m.p. Rawa Ruska; Zakład Tresury Psów Granicznych. [Uwaga: z dniem 30 VI 1939 została zawieszona działalność Centralnej Szkoły Straży Granicznej i Zakładu Tresury Psów Granicznych. Podstawa: Rozkaz organizacyjny KGSG nr 13 z dnia 31 VII 1939].

10. Etyka/duszpasterstwo.

Opiekę duszpasterską nad funkcjonariuszami pełniącymi służbę w SG sprawowało duchowieństwo diecezjalne, zaś w okresie ćwiczeń (raz w roku) w macierzystych pułkach – kapelani wojskowi.